

СВОБОДА ВИБОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглянуто романи 2010-2011 рр. відомих українських письменників В. Яворівського, Л. Костенко, Ю. Щербака та Братів Капранових. Акцент зроблено на тему демократичних виборів керівників держави та моральному праві певних людей обіймати високі посади народних обранців. Підкреслюється особливості майстерності кожного з авторів у змалювання проблеми свободи вибору.

Ключові слова: свобода, демократичні вибори, національна еліта, сучасний роман.

В статье рассмотрены романы 2010-2011 гг. известных украинских писателей В. Яворивского, Л. Костенко, Ю. Щербака и Братьев Капрановых. Акцент сделан на тему демократических выборов руководителей государства и моральном праве определённых людей занимать высокие должности народных избранников. Подчеркиваются особенности мастерства каждого из авторов в изображении проблемы свободы выбора.

Ключовые слова: свобода, демократические выборы, национальная элита, современный роман.

The article considers the novels of 2010-2011 by famous Ukrainian writers V. Jaworiwsky, L. Kostenko, Y. Scherbanya and the Kapranov brothers. These writers pay much attention to «democratic» elections of state leaders and corruption of moral values of the people to do their best to become MPs. The paper studies the writers' approach towards the freedom of choice in the Ukrainian society.

Key words: freedom, democratic elections, the national elite, the contemporary novel.

Проблема вибору влади та ставлення до демократії у літературі не нова. Згадаймо хоча б творчість Аристофана, його комедії «Птахи», «Жінки в народних зборах», «Оси». Якщо ближче до нашого часу, то звернімося до творів В. Шекспіра, або українських літописів XVII століття та написання за цими джерелами історичних романів «Чорна рада» П. Куліша чи, наприклад, романи В. Яворівського «Найдовша ніч Президента», Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» та Ю. Щербака «Час смертохристів. Міражі 2077 року», Братів Капранових «Щоденник моєї секретарки». Тут історичні події 2004-2005 років, як би їх офіціоз не викреслював із підручників історії, відзвучились як сподівання та як попередження небезпеки через невірний вибір керманіча незалежної України.

Відома сучасна письменниця, лауреат національної премії ім. Т. Г. Шевченка Марія Матіос проблему вибору влади так озвучує у книзі «Вирвані сторінки з автобіографії»: «Ми їх рік «підпираємо» своїми голосами, не питаючи потім за сподіяне. А раз не питаємо – тоді готуймося на бойню. Ви готові?! Я ні» [8, с. 21]. Цю думку про вимогу до народних обранців мисткиня-громадянка повторює декілька раз упродовж викладу своїх спостережень за українськими реаліями останніх двох десятиліть. Зауважимо, що вона не пише романів про сьогодишню політику, а наголошує наслідки панування радянської «демократії» на теренах Західної України.

Враховуючи злободенність проблеми вибору влади, а вирішення її визначаючи загальнолюдською цінністю,

актуальним є окреслення місця і акцентів цієї тематики в сучасній українській прозі на матеріалі романів останніх двох років, які фактично ще не були достатньо осмислені у літературознавстві, а відзвучилися лише в окремих оглядах чи газетних статтях.

Виборам президента в Україні 2010 року присвячено роман «Найдовша ніч Президента» Володимира Яворівського. І хоча автор, звертаючись до читача на третій сторінці книги, наголошує: «Знаю, вам хочеться впізнаності. Застерігаю, все тут вигадано. Крім факту виборів» [11, с. 3], ми розуміючи його політичну заангажованість (він – бютівець) та пам'ятаючи нещодавню загальновідому історію із цими виборами, все ж вправі говорити про певну історичну достовірність твору та про існування прототипу головного героя.

Автор звертається до проблеми, що є наші президенти? Чому демократія терпить поразку і національносвідомий президент, якого підтримали на попередніх виборах, програє у наступну каденцію? Ці питання задає собі і рефлектуючий Президент вночі, коли йдеться про результати виборів: «Народ таки нарешті спромігся на патріота, кореневу особистість із національної плоти. До цього були партійні кар'єристи, політичні окупанти, заgrimовані яничари, які пошурлерському виграли вибори, смітячи грошвою або беручи посполиту челядь в адміністративні обценьки» [10, с. 6]. Роздуми Президента – це самохарактеристика «демократа по-українськи», адже його демократія завершується там, де йдеться про конкурента, вірніше – конкурентку – Янаконду, або про письменників, яким за його словами дав він «занадто свободи, якою вони

геть не вміють користуватися» і тому критикують його самого та його «національно свідоме оточення» [11, с. 6]. В. Яворівський подає спогади Президента про його здобутки і стосунки з народом в іронічному ключі. Особливо, коли йдеться про Янаконду, за іменем якої прозоро бачиться два конкуренти на політичній арені. А крім того, інформованому читачеві відомо, що своєю попередньою перемогою він саме й зобов'язаний харизмі прототипа цієї героїні.

Зазначимо, що у творі дійсно багато домислів, але йдеться про акцентацію людського фактору, коли до влади попадають не найкращі представники національної еліти на всіх рівнях. Із спогадів Президента читач дізнається як про корупцію, так і про дрібні та не дуже «грішки» цієї владної еліти і самого Президента. Особливо в герої вражас виразна амбіційність. У своїх спогадах він не дуже приязно характеризує своє оточення, називаючи їх «національно недорозвинуті гетьманчуки, прислужливі козачки, а не бойові козарлюги, генерал-губернатори, секретарі цека...» [11, с. 67]. Здається, що автор іронізує і над собою, адже в оточенні верхніх ешелонів влади сам перебував. Вражас цинізмом президента розмова з конкурентом Артуром. Йдеться про оприявнену радість Президента стосовно перемоги у першому турі над Янакондою. Це слова вже не обранця народу, а монарха: «Думав, що у фіналі будемо удвох. І – цивілізовано передам тобі булаву після другого туру. А Кобра все поламала» [11, с. 71]. Отже, мовиться про зраду демократичним ідеалам, цинізм і лукавство. Антитезою до цієї картини, гідної дев'ятого кола дантового пекла, є спогади Президента про його християнські справи, про замовлену ікону «Покрова Божої матері», де серед оточення святої, Бога-Отця і Бога-Сина не лише українські герої минулого (Сагайдачний, Хмельницький, Орлик, Мазепа, Шевченко, Леся Українка, Стус, Чорновіл, Слава Стецько), але й сам Президент Павло. Із сумною іронією автор завершує опис ікони: «Позаду них виднівся безіменний народ. Звісно, український» [11, с. 16]. А той народ, представлений у романі зокрема прибиральницями президентських апартаментів, порізному сприймає поразку свого роботодавця. Одна з них навіть голосувала не за шефа, а за Княгиню, тобто ненависну йому Янаконду. Інша ж, Іванна, глибоко переживала поразку, адже обрали президентом того, хто асоціюється для багатьох зі слугами Ваала, тож це – божа кара за гріхи. Візії Іванни перед іконою Божої матері акцентують меседж до народу України – щоб Богородиця не одверталася від українського народу, то потрібно йому приймати правильні рішення при виборі влади [11, с. 96].

Не менш голосні акценти щодо участі народу у виборі влади подає у своєму поки ще єдиному прозовому романі Ліна Костенко, яка називає книгу по-гоголівськи досить епатажно – «Записки українського самашедшого». Твір писався упродовж першого десятиліття ХХІ століття і був завершений у День Гніву. Тим же днем, який оголосив поразку національно свідомих, демократичних сил. Письменниця все ж завершує наголосом на значенні «Історії не з бромом, а з помаранчем» [5, с. 414]. Герой роману Ліни Василівни наприкінці виборів 2005 року, будучи учасником Майдану занотує: «Мені не треба доказів моєї причетності. Мені треба, щоб вони,

ставши владою не зрадили цей Майдан. Бо це не їхня перемога, це наша» [5, с. 414], тобто перемога виборців, які прагнули чесних виборів, які сподівалися демократичних змін у пострадянській Україні.

Письменниця, яка на відміну від попереднього автора, завжди була в опозиції до влади, артикулювала свої вимоги до обранців ще у своїх віршованих романах 70-90-х років ХХ століття та у виступах перед громадськістю. Іван Дзюба справедливо називає цей роман «рентгенограмою душі нашого сучасника» [2, с. 70]. Світ абсурду, який намагається осмислити комп'ютерщик, головний герой твору і оповідач роману, примушує убезпечитись від самодіагнозу психічно хворого і звернутися до лікаря. Отже, «самошешдий» – нормальна, адекватна людина, яку тривожить сучасний стан суспільства напередодні Millenniuma, зокрема в Україні. Про це герой веде записи від Мілленіума до 2005 року. Він згадує під час Майдану, що їх з дружиною (філологинею) восени 1990 року теж поєднав майдан, вірніше студентське голодування на майдані тоді ще Жовтневої революції, а не Незалежності. Майдан як символ спротиву негідним правителям і антидемократичній системі влади акцентується упродовж всього твору.

Слідкуючи за подіями демократичних виборів за кордоном за місяць до 2000 року герой занотує: «У нас, коли проходять вибори, фальсифікати йдуть на мільйони. І ніхто нічого не перевіряє, навіть механізмів таких нема. Ми хто? Ми статисти духовної пустелі. Ми гвинтики і шурупи віджилої системи (...). великий народ обирає карликів, маріонеток, і що цікаво, – не він їх, а вони його сіпають за мотузочки у цьому політичному вертепі» [5, с. 15].

Герої «Записок українського самашедшого» не бажають жити у цьому вертепі, але ще сперечаються, чи варто йти знову на Майдан? Йти треба, бо «карлики» і «маріонетки» будують не нашу, а чужу, «антиукраїнську Україну». Йти треба, бо наближається II тур і без волевиявлення народу стара система за підтримки «соціально занедбаного агресивного типажу» [5, с. 387] може знову продовжити антиукраїнську державність. Письменниці вдається передати динамічну картину прагнення народу до демократичних і справедливих виборів у II турі, коли на арену виходять Ющенко та Янукович. Йдеться про брутальність присланих ешелонами і караванами автобусів представників Сходу, про молебні московського патріарха за провладного кандидата, адміністративний ресурс ректорів вузів, протидію членів молодіжної «Пори» і безкультур'я та агресивність приїжджих зі Сходу, самовпевненість російськодусого президента у теледебатах, який заявляє: «Новая власть уже пришла (...). Она уже работает, и нет способа её выдать» [5, с. 388]. І як апофеоз всього – Майдан, який вимагає скасування сфальсифікованих результатів II туру. Народ прокинувся. А герой твору після інформації про реакцію влади і звернення «переможеця» з обіцянкою «простити» тих, хто за нього не голосував, вирішує – треба йти на Майдан. Тішить його, що на Майдан вийшла величезна маса людей – «справжній портрет нації», «не маса, це люди», яких вивели на майдан не політики, а їхня воля і протесні бажання.

Водночас, можна погодитись із думкою І. Дзюби, що у творі «на периферії українського самашедшого залишалася одна важлива тема: позамайданна Україна, позамайданний українець», які не розпізнали суті подій [2, с. 76]. А це ті люди України, що через непоінформованість і незнання законів та історії обмежені у правах вибору, бо носять у собі рудименти імперських часів, заангажовані обуржуазненими комуністами, або по-радянськи мислять, що за них хтось вище буде все вирішувати. На відміну від агресивних декласованих, вони «приїжджають з Донбасу не куплені і не підпоєні, не декласовані й специфічні – приїжджають нормальні стомлені люди. Дехто просто хоче розібратися, що, власне, діється в столиці» [5, с. 403]. Їм дійсно хочеться, щоб в Україні був гарний президент і, головне, справедливий. Але чинна влада розділяє і «властвує», розводять Схід і Захід по різні сторони барикад. А в цей час «вирішують за нас», – з гіркотою констатує герой роману. І його зауваження, що «нація не сліпа» ніби відповідає істині, але... Чому люди знову потопають у риториці, сподіваються на обіцянки і радіють жаданим посулам претендентів у владний ешелон? І, як фінал, відсвяткувавши, забули втілювати ідеали, проголошені на Майдані, у практику будівництва національної держави. Свято ще йде на Майдані, а вже і мова пісень міняється. «Плач Єремії», патріотичні, героїчні пісні змінюються російською піснею «Оранжевые дяди, оранжевые тети, оранжевый верблюд!» Ліна Костенко вкладає свою іронію в слова автора щоденника: «... ми ж не якісь націоналісти, ми прихильні до всіх народів. Ми добрі, ми великодушні, ми коли перемаємо – даємо перемогти нас» [5, с. 405]. Отже, цей роман-ввідзеркалення історії «Помаранчевого майдану», яка багатьох цікавить.

Серед зацікавлених у прочитанні цього публіцистичного роману Ліни Костенко, ми знаходимо і об'єктивних російських критиків. Зокрема, у журналі «Новый мир» 2011 року з'явилася стаття «Український вектор: непаханное поле», автори якої відзначають: «Русский читатель – если книга будет переведена – получит вполне адекватное представление не только об «оранжевой революции», но и о современной Украине» [6, с. 236]. Власне і в Україні ця книга стала поштовхом до спілкування з митцем з питання пошуків шляхів у майбутнє.

Акцент на майбутньому України через небезпечні тенденції політичного життя в країні та в усьому світі робить у своєму романі-застереженні «Час смертохристів. Міражі України 2077 року» Юрій Щербак. Представляючи цей роман на його презентації відомий літературознавець Михайло Слабошпицький акцентував: «Це роман про загрозу зникнення української нації та держави, роман-застереження, роман набат, виконаний на рівні антиутопій Джорджа Орвелла та Олдоса Гаксли» [7, с. 4]. Українське сьогодні проглядає у творі низкою алегорій, алюзій та символів. Особливо вражають картини, змодельовані різними героями-вождями на засадах «розділяй і володарюй». Це те, проти чого повстає Ю. Щербак. Зокрема, у виступі на презентації своєї книги він наголосив: «Як можна дозволити розпалювати в державі ненависть, нацьковувати людей

одне на одного?» [7, с. 4]. Власне такі цинічні щодо свого народу засоби використовують під час виборів різні партії, а як результат – до влади приходять байдужі до всього, крім своєї персони «вожді». Наприклад, звернімося до образу генерал-поручика Вітольда Клинкевича – начальника гетьманської канцелярії. Його характеристика побудована на алюзіях та іронії. Одне те, що герой «порівнював себе з полковником Іваном Богуном з польсько-російського серіалу «Кров і пам'ять», де той був представлений винятковим кривавим зарізкою, сексуальним розбійником і п'яницею, що особливо «подобалося мільйонам глядачів» [10, с. 83], говорить про антиукраїнськість цього «помічника» гетьмана, про залюбування собою на високій посаді, але аж ніяк не асоціюється з відданістю державній справі та інтересам громадян своєї країни. Не менш іронічно подано й портрет самого гетьмана у кабінеті високо посадовця – Надзвичайного і Повноваженого посла України в Конфедерації Держав Північної Америки: «усміхнений, що рідко з ним траплялося, у чорному жупані з золотими еполетами, на яких вигаптовано було дві схрещених булави і маршальську зірку». І далі йдуть досить таки в'їдливі коментарі про роботу піарщиків, адже гетьман залишився задоволений своїм портретом, «в якому вдало поєднувалась державницька велич, незламна сила полководця і доброта батька нації» [10, с. 105]. Але у народу була інша думка, про говорить народне тлумачення («зловорожа кампанія») «трех Д» – не Держава, Дисципліна, Динаміка», а «Держиморда, Дундук, Дебіл» [10, с. 105]. Власне ці народні характеристики гетьмана Кузьми-Данила Махуна почасти підтверджуються у тексті його поведінкою і мовою. Брутальна лайка у нього часто використовується «для зв'язку слів» чи для дистанціювання від підлеглих. Він буває поблажливий і уважний до гарних професіоналів, як, наприклад, до начальника науково-технологічного управління військової розвідки ЗСУ полковника І. П. Гайдука. Так, всупереч пасквильного доносу на останнього директором Державної Варти України, Махун пише резолюцію про присвоєння Гайдуку чергового звання генерал-хорунжого. Цікава деталь з алюзією до Гоголя, коли Махун звертається до Гайдука: «синку». Автор розгортає коментар: «... гетьман гучно і дещо театральну, у стилі Тараса Бульби, привітав, стискаючи в обіймах, Гайдука на порозі конспіративної квартири...» [10, с. 118]. Цю театральність зауважує і Гайдук.

Опираючись на професійного службовця Гайдука, Махун пантрує свої інтереси – вберегти за собою виборну посаду гетьмана. Роздратування, з яким він реагує на репліку Гайдука, що Вітольд Клинкевич має право на мрію стати гетьманом, засвідчує монархічні, а не демократичні цінності народного обранця: «Мріяти, мріяти! – гетьман почервонів, і Гайдук злякався, щоб не почався у лідера нації гіпертонічний криз. – Рано йому ще думати про це. Рано! Хто він такий? Звичайний джура, хлопець на побігеньках...» [10, с. 121]. Це про Генерального писаря, генерал-поручика. Підтекст ситуації дуже прозоро нагадує сучасний український політикум, в якому на одну булаву три гетьмани.

Гетьманом Кліневич став, підступно вбивши Махуна і зайнявши його місце. Щоправда, оголосивши перед цим всенародне голосування за себе самого від імені Верховного Керівництва України. Голосування відбулося через комп'ютери, гаджети, мобільні телефони, аби пришвидчити роботу виборчої комісії і зекономити гроші. Фальсифікація на виборах досягла апогею. А вже був задіяний весь адмінресурс і всі інформаційні служби. Із сарказмом автором подано результати: «... до 12.00 години полудня за нового гетьмана було віддано 99,99 % голосів, траплялися й казуси, коли на регіональних серверах кількість голосів «за» становила 110-120 %». Йдеться і про розправу з тими, хто з тієї чи іншої причини проголосували «неправильно». Зокрема, про звільнення з посад тих працівників дипкорпусів, «де за гетьмана проголосувало менше 95 % виборців» [10, с. 356-357]. Через донесення Фронту Визволення України читач дізнається про подальші біди України: Кліневич віддає державу під опіку військ Чорної Орди.

Особливе місце у цій державі, а відтак і в Україні під гетьмануванням Клінкевича займає чужинецька релігія смертохристів, у назві якої вже закладено негатив щодо традиційного християнства і в діях апологетів якої акцентована антихристиянська, а отже – антилюдська, моральність. Це особливо чітко проступає у сцені інавгурації, у промові Верховного магістра церкви Христової Смерті отця Калерія та новообраного гетьмана Клінкевича, в якій стверджується для народу Києво-Дніпровської держави (вже не «України») євроазійські цінності. Загалом історія з приходом до влади в цій державі нового лідера рясніє аналогіями, алюзіями, травестуваннями, вживанням іронії та сарказму, що мимоволі асоціюється з «Енеїдою» І. Котляревського, в якій так само йдеться про втрату і повернення державності в бурлескно-травестійному дусі.

Роман Братів Капранових «Щоденник моєї секретарки», як і «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, говорить про українську політику очима «зсередини», а «національна риторика у творі постає в іронічному амплуа» [1, с. 23]. Як і у вищезгаданих романах, мова йде про вибори 2004-2005 рр. в Україні. Історичній достовірності твору служать систематично вживані відступи – цитати з тогочасних газет та телебачення, що звучать над, поруч і збоку подій, які відбуваються з героями твору. Наприклад, блюзнірське інтерв'ю з Кучмою, де він мовив таке: «Якби я сказав, що буду балотуватися, то Янукович став би самою щасливою людиною... Скинути такий тягар!» [1, с. 93]. Не менш одіозно звучить і висловлення вже В. Януковича: «Коли в оточенні Ющенко є такий бруд, у мене до такого політика багато питань» [1, с. 111].

Власне такі відступи-цитати дають можливість Братам Капрановим у «Щоденнику моєї секретарки» подати хроніку і технологію виборчої компанії. А вже читач інтерпретуватиме, чи вони тло для сюжету про такого собі сучасного сорокарічного українця Сергія Миколайовича, чи то життєві перепетії героя, його сім'ї та коханки є фоном для розгортання демократичного виборчого процесу в Україні.

Прослідкуємо, в яких формах інформація про цей процес та його особливості презентується авторами.

Форма перша – останні вісті по TV. Наприклад, відпочиваючи вдома, під вечірній коньяк герой роману слухає виступ депутатів, побитих під час виборів у Мукачевому і саркастично констатує: «Наша міліція нас береже» [1, с. 26].

Форма друга – відступи-цитати. Наприклад: «Події, які відбувалися навколо виборів мера у Мукачевому, можуть мати повторення під час виборів президента України у жовтні 2004 року. Заява Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи» [1, с. 27].

Форма третя – розмови, або фрагменти бесід, розмов героїв твору про виборчий процес. Як, наприклад, розмова депутата Паші Павлюка із Сергієм Миколайовичем про фінансову підтримку провладного кандидата у президенти [1, с. 33-34]. Або, тлумачення героєм коханці ролі органів безпеки у підриві опозиційних сил: «Їхня служба зараз зайнята тим, що вишукує фінансові можливості опозиції. Тому у всі щілини закидаються сексоти та провокатори...» [1, с. 51].

Форма четверта – спогади героїв. Зокрема, Сергій Миколайович згадує про еру «дніпропетровських» і появу «донецьких» [1, с. 113-114].

Форма п'ята – розгорнута картина подій Майдану у спогляданні подорожуючого Києвом Сергія Миколайовича. Ключові слова тут: «Ющенко, Так!, Ківалов-підрахуй!, фальсифікації, Банкова, ОМОН, Майдан, помаранчевий колір, Юля, режисери шоу, гротеск, влада, наметове містечко, гасла «Разом нас багато, нас не подалати», «Фальсифікаціям – ні, провокаціям – ні, поняттям – ні, ні – брехні!» [1, с. 381-399]. Знаючи багатьох політиків, Сергій Миколайович не міг повірити в їхню щирість, коли йшлося про перемогу над брудними виборами і перспективу життя за законами України: «Він і звертається до революційних сина і його дівчини: «Розумієте, діти. Ви не все знаєте. Тому що там, на сцені зібралися зовсім не ті люди. Всі вони одне кодро. От ви зараз за них стоїте, а вони вас завтра кинуть...» [1, с. 398]. І молодь прояснила старшій людині, що стоять не за тих, хто на трибуні, а за себе, за кожного з українців, хто має право на вільне волевиявлення і законо обраного президента.

Отже, розглянувши тему демократичних виборів у сучасній українській прозі останніх років, доходимо висновку про великий інтерес митців різних поколінь до потреби політичних змін в Україні. Йдеться також про тему застереження від політичної сліпоти і втрати державності та про осуд корумпованості, неосвіченості, безкультур'я у політичній еліті та про втрату зв'язку з народом.

Автори перелічених романів широко послуговуються для змалювання означених подій і процесів іронією, сарказмом, літературними алюзіями. Назви двох з аналізованих творів акцентують час («Остання ніч Президента»), «Час смертохристів...»), інших двох – щоденникову форму («Записки українського самашедшого»), «Щоденник моєї секретарки»). Але ці особливості романів стануть матеріалом наступних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брати Капранови. Щоденник моєї секретарки / Брати Капранови. – К. : Гамазин, 2011. – 400 с.
2. Дзюба Іван. Є поети для епох / Іван Дзюба. – К. : Либідь, 2011. – 208 с.
3. Дроздовський Д. Сучасна література наголошує на зв'язках з історією, соціальною, політичною дійсністю / Д. Дроздовський // День. – 2012. – № 3–4 (13–14 січня). – С. 23.
4. Єржабкова Б. Сенс й абсурдність влади / Бланка Єржабкова // Проблема «Людина і влада» в літературі та культурі : Збірник наукових праць. – Siendlce, 2007. – С. 38–43.
5. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
6. Кохановская Т. Украинский вектор: непаханое поле / Т. Кохановская, М. Назаров // Новый мир. – 2011. – № 4. – С. 234–236.
7. Козирсва Т. Не абсолют / Тетяна Козирсва // День. – 2011. – № 194 (24.10.2011). – С. 4.
8. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 368 с.
9. Тисячна Н. Юрій Щербак : Нам треба віднайти своє місце у світі. Актуальне інтерв'ю / Надія Тисячна // День. – 2011. – № 104–106 (17-18.06.2011). – С. 23.
10. Щербак Ю. Час смертохристів. Міражі 2077 року. Роман / Юрій Щербак. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 480 с.
11. Яворівський В. Найдовша ніч Президента : Маленький роман / В. Яворівський. – К. : Український письменник, 2011. – 96 с.

© Руссова В. М., 2012

Дата надходження статті до редколегії 21.06.2012 р.